

Елена Узунова, доц. д-р
независим учен (България)

ИЗДАТЕЛЯТ АВЕРКИЙ ПОПСТОЯНОВ И НЕГОВИТЕ СПОМОЩЕСТВОВАТЕЛИ

**(По материал от изданието „Житие на Григорий архиепископ
Омиритски“, Белград, 1852 г)**

Резюме. В статията се представя българското старопечатно издание „Житие на Григорий Омиритски“, подготвено от Аверкий Попстоянов, игумен на Осоговския манастир „Св. Йоаким Осоговски“ – Сарандапор, и останало единствено във възрожденската печатна традиция. Средствата за отпечатването на книгата са събрани от спомоществатели от цялата българска етническа територия. Сред тях са възрожденски учители, духовници, монаси, книжовници, превърнали се през следващите години в едни от известните дейци на Българското възраждане.

Ключови думи: Рилски манастир, жития, Обявления за български възрожденски издания, българска старопечатна книга, спомоществатели

В южнославянската ръкописна традиция житието на Григорий архиепископ Омиритски не е от най-често преписваните и разпространявани текстове. Според проучванията на проф. Климента Иванова¹ това съчинение е запазено в съхранени досега паметници от последните десетилетия на XIV в. докъм втората половина на XVI в. В справочници Григорий Омиритски е отбелязан и като „Григентий еп. Тифаренски в Етиопия, препод.“. В текста тук ще бъде ползвано името му според оригиналното название на духовника, споменато в изворите.

В справочника на Кл. Иванова² са посочени около 7 ръкописа, като най-старият славянски познат засега препис е от сбирката на манастир Високи Дечани (№ 98) с датировка от 90-те години – края на XIV в. (1385–1395 г.) – превод, извършен вероятно от сръбския книжовник Антоний (Антоние) Багаш³ в Света гора.

¹ ИВАНОВА, Кл. *Bibliotheka Hagiographica Balcano-Slavica*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2008.

² ИВАНОВА, Кл. Цит. съч., с. 367.

³ Има две основни хипотези за името на преводача на Житието – Антоний Багаш и инок Андроник. Първата е изказана от Анатолий А. Турилов (ТУРИЛОВ, А. Алексий, человек Божий – Анфим Анхильский. – В: *Православная энциклопедия*. Т. 2. Москва: Православная энциклопедия, 2001, с. 616). Герольд И. Вздорнов предполага, че преводачът е инок Андроник от Лаврата „Св. Атанасий“ (ВЗДОРНОВ, Г. И. Роль славянских монастырских мастерских письма Константинополя и Афона в развитии книгописания и художественного оформления

Един от важните ръкописи, съдържащи „Житие на Григорий (Григений) Омиритски“ е от края на XV в. – началото на XVI в. Ръкописът е от сбирката на Музея на Сръбската православна църква, сбирка Груич, № 96. Запазена е бележка на книжовника Онуфрий, че е преписан в Осоговския манастир при игумена Гавриил и при еклесиарха Матей. Този ръкопис е важен за разглежданата проблематика, защото е със сигурен произход от Осоговския манастир, чийто игумен от 1858 до 1878 г. е Аверки Попстоянов.

Изследваното тук издание на Аверкий Попстоянов е единствената публикация на житието на св. Григорий Омиритски през епохата на българската старопечатна книжнина и представлява интерес не само като издателски факт, но и по отношение на историята и разпространението на това произведение в старата южнославянска литература.

През годините библиографията за духовника Аверкий Попстоянов⁴ се разраства, защото постепенно се увеличава и научният интерес към този възрожденски деец, първоначално недооценяван като голям представител на българската просвета и книжнина, като борец за национална, духовна, църковна и политическа самостоятелност.

Роден през 1802 г. в семейството на свещеник поп Стоян в Дупница, обучавал се там и после в Рилския манастир, където получава и монашески сан, Аверкий методично се подготвя за изпълняването на голямата задача на живота си – да бъде учител на младото поколение, просветител и наставник за духовното усъвършенстване на българите.⁵ Много години той развива дейност като свещенослужител-таксидиот. В периода на игуменствуването си Аверкий е и монах в братството на Рилския манастир, а негов духовен учител и приятел е книжовникът и виден представител на риломанастирското братство – отец Неофит Рилски.

русских рукописей на рубеже XIV–XV вв. – В: *Труды Отдела древнерусской литературы*. Т. 23. Ленинград, 1968, с. 180).

⁴ ВЕЛЕВ, С. Аверкий П. Стоянов. (По случай 25-годишнината от смъртта му.) – *Училищен преглед*, XI, 1906, кн. 7, с. 703–743; СТЕФАНОВ, И. Аверкий П. Стоянов като писател и обществен деец. – *Училищен преглед*, XI, 1906, кн. 7, септ., с. 729–743; ШИШМАНОВ, И. Нови студии из областта на Българското възраждане. – *Сборник на Българската академия на науките*. Кн. 21, София: б. и., 1926, с. 152, 153, 175, 178, 181, 182, 189, 221, 223, 238, 297, 298, 374, 401, 402, 416, 418, 431, 432; КАЦАРСКИ, Н., архим. Монах Аверкий Попстоянов – възрожденски учител, книжовник и революционер. – В: *Църквата и съпротивата на българския народ срещу османското иго*. Юбилеен сборник по случай 100 години от Освобождението. София: Синодално изд., 1981, с. 147–163; МЕДЖИДИЕВ, А. *Дупница и бележити дупничани през епохага на Възраждането*. Издание на дупнишкото читалище „Напредък“, 1940, с. 143–156; КИРИЛОВА, Е. Забравеният възрожденски учител и книжовник Аверкий П. Стоянов. – В: *Годишник*. Педагогически колеж „Св. Иван Рилски“ – Дупница, [2], 2003/2004, с. 209–214; ЦАНЕВ, Д. Ранното откриване на будителя от Възраждането Аверкий Попстоянов. – *Богословска мисъл*, 11, 2006, кн. 1-4, с. 187–194, и др.

⁵ Български исторически архив при Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“ (БИА), фонд 148 Аверкий Попстоянов; БИА ПА 4715–1719, 4746 и ПБВ 1876–1900; *Обзор на архивните фондове, колекции и единични постъпления, съхранявани в Български исторически архив*. Книга III (от фонд № 87 до фонд № 177). София: Наука и изкуство, 1970, с. 111–112.

И така, двадесет години (1858–1878) той игуменства в манастира „Св. Йоаким Осоговски (Сарандапорски)“ край село Крива паланка, а след Руско-турската война от 1877–1878 г. до края на живота си през 1881 г. Аверкий Попстоянов е игумен на Жаблянския манастир „Св. Йоан Предтеча“ в Конявската планина. През всичките години от активния си живот на духовник Аверкий не прекъсва контактите си с братството на Рилския манастир.

Подготовката за отпечатването на книгите в епохата на Възраждането е доста труден и нерядко продължителен процес, свързан с необходимостта от събиране на финансови средства.⁶ За отпечатването на житието, което става книжовен факт през 1852 г., рилският монах Аверкий, вече учителстващ в Кюстендил, е отпечатал в Рилския манастир още през октомври 1850 г. „Обявление“⁷ за събиране на спомоществатели. По всяка вероятност тогавашният учител от Кюстендил е посещавал Осоговския манастир, където се е запознал с ръкописите в манастирската библиотека, сред които и преписът на житието на Григорий Омиритски, изписан от книжовника Онуфрий. В архивите на монасите Неофит Рилски и Аверкий Попстоянов има разменени писма за идеята на Аверкий да отпечата в Цариград „Житието“. Запазено е писмо от 26 октомври 1836 г., в което Аверкий Попстоянов кани Неофит Рилски за „книжовно предприятие“⁸. Така в подготвеното обявление за събиране на помощи по отпечатването на книгата се представя цялостното бъдещо издание, а в края му се дават типографските сведения:

(...) такава прочее книга ще се издаде, на която величината ще излезе до 55 коли и цената ѝ се определи 20 гроша с повезия мукава, заради която се призиват спомоществатели, и кой иска и желае да я придобие, като си напише честното име което има, по обичаю да се нащампа в книгата за вечно воспоминание ще заплати напред 5 гроша, а другите 15 гроша кога приеме книгата. И здравствуйте.

В манастире Рилстей, 1850 октоврия 26
Аверкий, монах рилский⁹

⁶ Има доста богата библиография за проучванията в областта на спомоществателството през Възраждането: СТОЯНОВ, М. Спомоществатели в българските възрожденски книги. – В: *Букви и книги: Студии по история на бълг. Писменост*. София: Наука и изкуство, 1978; ЛЕКОВ, Д. Спомоществатели. – В: *Литература. Общество. Култура*. София: Народна просвета, 1982, с. 136–168; ЛИКОВСКИ, Н. Спомоществателството за българските книги. – *Добриня*, г. 1, бр. 3, 9 апр. 1995, с. 1,7; ТОМОВА, Н. Спомоществателство и спомоществатели (на книгоиздаването през Възраждането), Ахъ-Челебийско. – *Годишник*. ПУ „Паисий Хилендарски“. Филиал Смолян, 2 [2003], 2004, с. 92–97; КАПРАЛОВА, Н. Спомоществателството за шест учебника по география от първата половина на XIX век. – *Език и литература*, LVI, 2014, кн. 3-4, , с. 107–113, и др.

⁷ ДАНОВА, Н. и др. *Обявления за български възрожденски издания*. София: УИ „Св. Климент Охридски“; АИ „Проф. Марин Дринов“, 1999.

⁸ Български исторически архив при Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (БИА), фонд 54, Неофит Рилски, ПА 4738.

⁹ ДАНОВА, Н. и др. *Обявления*, с. 118–120, сн. 34 и 34а.

В традициите на българската старопечатна книжнина заглавието на изданието е:

„ЖИТИЕ Святаго Григория, архиепископа Омиритского и прение с евреина, именуемаго Ервана. Приложиха се на край и други чудни сказания заради Антихриста и някои християнски должности, собрано и составлено на славенобългарский язык от Аверкия П. С., монаха рилского; с благословением же Белоградскаго архиепископа и всея Сербии митрополита господина Петра напечатя ся. в Белий град у книгопечатня Княжества Сербий, 1852“. Книгата съдържа около 200 страници.

След заглавната страница е публикувано посвещение към митрополита Авксентий Велешки – „заради неговата ко мне отеческа любов и благотетелна наклонност, с високопочитание и благоговейност“.

На л. I–IV Аверкий Попстоянов отпечатва пространно предисловие към читателя:

(...) Обаче заради простия народ, който има обичай, като слуша такиве прелестни думи, да се води като вода, или като дървесно листвие и от малок ветар да се колеба, измислих да соберем в кратце тая книжка от книги славенски и гречески, и да я преведем на наш Славенобългарский язык, Ще намериш житието на светаго Григория Омиритского, и ще видиш каков е чуден бил человек, и какво е имал дерзновение у Бога и какви е ужасни знамения и чудеса направил пред човеците (...)

Първоначалните дирения на източниците за печатното издание на „Житието на св. Григорий Омиритски“ сочат, че освен ръкописът, създаден и използван в Осоговския манастир, най-близък първоизточник може да бъде и текстът на житието от Димитрий Ростовски (Даниило Савич Туптало).

Според сведенията в труда на Маньо Стоянов „Българска възрожденска книжнина“¹⁰, регистрирал изданието под № 7372, за книгата са се записали спомоществатели за 1271 екземпляра. Списъкът на спомоществателите в края на тома е със заглавие „Расписание честните имена на благоговейнейшите и любородните спомоществатели, които са помогнали за изданието на тая книга“. В студията на Маньо Стоянов „Спомоществатели в българските възрожденски книги“ и в списъка му с книги, издадени с финансовата помощ на българите, изданието на монах Аверкий е под № 54. Сред броя на заявените екземпляри са отбелязани следните селища и манастири: Рилски манастир (включително от с. Рила са се включили миряни и инокините с ученичките си от някои от метосите в областта) – 69; Кюстендил и околните селища – 115, Пирот – 18, Видин – 34, Пловдив – 32, Хасково – 40, Казанлък – 40, Търново – 32, Пазарджик – 24, Габрово – 118, Лясковец – 49, Котел – 40, Тетевен – 24 и много други

¹⁰ СТОЯНОВ, М. Българска възрожденска книжнина: аналитичен репертоар на български книги и периодични издания. 1806–1878. Т. 1. София: Наука и изкуство, 1957, XIV, 664 с., с ил., 12 л. факс.; Т. 2., 1959, VIII, 959 с.

населени места, основно западнобългарски и балкански селища. В голяма част от включените населени места като спомоществователи фигурират имената на рилски монаси, вероятно таксидиоти – например духовникът Акакий Рилец, Кесарий монах Рилски, Ксенофонт Рилски и неговия брат Петър, Епифаний Рилски, духовникът Киприян Рилец, отец Теофил монах Рилски и др. Като спомоществователи са посочени и монаси и духовници от Зограф (например Епифаний Зографски) и Хилендар (духовниците Иларион Хилендарец, Даниил Хилендарец), игумените на манастирите Зръзей, Слечче, Дебърския, Лешочкия край Тетово, някои от важните старопланински манастири – Троянския, Гложенския, манастирът Седемте престола. В раздела за спомоществователите от с. Рила са споменати като дали средства за по една книга учителките игумения госпожа Сосана, госпожа Евтимия, госпожа Кириакия Мелания, Гепсимия и още пет-шест жени. Спомоществователки са споменати и в други краища на българските земи, например в Пловдив, Хасково (8 жени, записани с личните и фамилните си имена), Габрово, Тетевен. В Дупница живее семейството на Аверкий Попстоянов и част от роднините му също са спомоществователи – Тасо поп Стоянов, брат на издателя, за сина си Захарий, братанецът (племенникът) Михалчо Николов Попстоянов за сина си Симеон. В Кюстендил, където Аверкий учителства в годините на подготовка на изданието си, е записана голяма група занаятчии, платили за по два екземпляра от книгата, чорбаджиите в Кюстендил, епитропите на църквата и на училището, които също поръчват книгата за синовете си. В Скопие като спомоществовател е записан Йордан хаджи Константинов-Джинот от Велес, а в Копривщица е записан Йоаким Груев (учител славенобългарски и гречески) и Лулчо, бащата на бъдещия революционер Тодор Каблешков. В Габрово, от Сокологабровския манастир, е дал пари и архимандрит Йосиф Соколски.

В колекцията „Български старопечатни книги“ на Националната библиотека книжовният паметник е със сигнатура Ст. 52.236.

Заедно с текста на житието в старопечатното издание на Аверкий Попстоянов са включени и четири прения с евреина Ерван, както и молитва на св. Григорий Омиритски. Тези допълнения към житието могат да бъдат предмет на бъдещо изследване.

От направените предварителни наблюдения конкретното старопечатно издание може да се разглежда в няколко основни посоки – в областта на книгознанието като книжовен факт, отразяващ социалните характеристики на спомоществователите от различните краища на българската етническа територия. От гледна точка на текстологията може да се предприеме издирване на източниците за текста на отпечатаното житие на Григорий Омиритски, както и за текстовете, включени като допълнителни книги в старопечатното издание. Текстът вероятно би представлявал интерес и за историята на българския език и литература в епохата на Възраждането.

ИЗВОРИ

Български исторически архив (БИА), фонд 148. Аверкий Попстоянов.

БИА колекция ПА4715 – 1719, 4746.

БИА колекция ПВ 1876 – 1900.

БИА, фонд 54. Неофит Рилски, ПА 4738.

Ст. 52. 236.

ЖИТИЕ Святого Григория, архиепископа Омиритского и прение с евреина, именуемаго Ервана. Приложиха се на край и други чудни сказания заради Антихриста и някои християнски должности, собрано и составлено на славеноболгарский язык от Аверкия П. С., монаха рилскаго; с благословением же Белоградскаго архиепископа и всея Сербии митрополита господина Петра напечатан ся. – В Белый град: у книгопечатня Княжества Сербий, 1852.

ЛИТЕРАТУРА

ВЕЛЕВ, С. Аверкий П. Стоянов (По случай 25-годишнината от смъртта му). – *Училищен преглед*, XI, 1906, кн. 7, с. 703–743. [VELEV, St. Averkii P. Stoyanov (Po sluchay 25-godishninata ot smartta mu). – *Uchilishten pregled*, XI, 1906, kn. 7, s. 703–743.]

ВЗДОРНОВ, Г. И. Роль славянских монастырских мастерских письма Константинополя и Афона в развитии книгописания и художественного оформления русских рукописей на рубеже XIV–XV вв. – В: *Труды Отдела древнерусской литературы*. Т. 23. Ленинград: Наука, Ленинградское отделение, 1968. [VZDORNOV, G. I. Rol slavyanskih monastirskih masterskih pisma Konstantinopolya i Afona v razvitiu knigopisaniya i hudozhestvennogo oformleniya russkih rukopisey na rubezhe XIV–XV vv. – V: *Trudy Otdela drevnerusskoy literatury*. T. 23. Leningrad: Nauka, Leningradskoe otделение, 1968.]

ДАНОВА, Н. (и др.). *Обявления за български възрожденски издания*. София: УИ „Св. Климент Охридски“; АИ „Проф. Марин Дринов“, 1999. [DANOVA, N. (i dr.). *Obyavleniya za balgarski vazrozhdenski izdaniya*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”; AI “Prof. Marin Drinov”, 1999.]

ИВАНОВА, К. *Bibliotheka Hagiographica Balcano-Slavica*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2008. [IVANOVA, K. *Bibliotheka Hagiographica Balcano-Slavica*. Sofia: AI “Prof. Marin Drinov”, 2008.]

КАПРАЛОВА, Н. Спомоществователството за шест учебника по география от първата половина на XIX век. – *Език и литература*, LVI, 2014, кн. 3–4, с. 107–113. [KAPRALOVA, N. Spomoshtestvovatelstvo za shest uchebnika po geografii ot parvata polovona na XIX vek. – *Ezik i literatura*, LVI, 2014, kn. 3–4, s. 107–113.]

КАЦАРСКИ, Н. архим. Монах Аверкий Попстоянов – възрожденски учител, книжовник и революционер. – В: *Църквата и съпротивата на българския народ срещу османското иго. Юбилеен сборник по случай 100 години от Освобождението*. София: Синодално издателство, 1981, с. 147–163. [KACARSKI, N., arhim. Monah Averkii Popstoyanov – vazrozhdenski uchitel, knizhovnik i revolyucioner. – V: *Carkvata i saprotivata na balgarskiya narod sreshtu osmanskoto igu. Yubileen sbornik po sluchai 100*

godini ot Osvobozhdenieto. Sofia: Sinodalno izdatelstvo, 1981, s. 147–163.]

КИРИЛОВА, Е. Забравеният възрожденски учител и книжовник Аверкий П. Стоянов. – *Годишник. Педагогически колеж „Св. Иван Рилски“* – Дупница, [2], 2003/2004, с. 209–214. [KIRILOVA, E. Zabraveniyat vazrozhdenski uchitel i knizhovnik Averkii Popstoyanov. – V: *Godishnik. Pedagogicheski kolezh “Sv. Ivan Rilski”* – Dupnitsa, [2], 2003/2004, s. 209–214.]

ЛЕКОВ, Д. *Литература. Общество. Култура. Литературно-социологически и литературноисторически проблеми на Българското възраждане*. София: Народна просвета, 1982. [LEKOV, D. *Literatura. Obshtestvo. Kultura. Literaturno-sociologicheski i literaturnoistoricheski problemi na Balgarskoto vazrazhdane*. Sofia: Narodna prosveta, 1982.]

ЛИКОВСКИ, Н. Спомоществателството за българските книги. – *Добринна*, г. I, 1995, бр. 3, (9 април). [LIKOVSKI, N. Spomoshtestvovatelstvoto za balgarskite knigi. — *Dobrina*, g. 1, 1995, br. 3 (9 april).]

МЕДЖИДИЕВ, А. *Дупница и бележити дупничани през епохага на Възраждането. Принос към историята на гр. Дупница*. Издание на дупнишкото читалище „Напредък“, 1940. [MEDZHIDIEV, A. *Dupnitsa s belezhiti dupnichani prez epochata na Vazrazhdaneto: Prinos kam istoriyata na gr. Dupnica*. Izdanie na dupnishkoto chitalishte “Napredak”, 1940.]

ОБЗОР на архивните фондове, колекции и единични постъпления, съхранявани в Български исторически архив. Книга III (от фонд № 87 до фонд № 177). София: Наука и изкуство, 1970. [OBZOR na arhivnite fondove, kolekcii i edinichni postapleniya, sahranjavani v Balgarskiya istoricheski arhiv. Kniga III (ot fond 78 do fond 177). Sofia: Nauka i izkustvo, 1970.]

СТЕФАНОВ, И. Аверкий П. Стоянов като писател и обществен деец. – *Училищен преглед*, XI, 1906, кн. 7, с. 729–743. [STEFANOV, I. Averkii P. Stoyanov kato pisatel i obshtestven deec. – *Uchilishten pregled*, XI, 1906, kn. 7, s. 729–743.]

СТОЯНОВ, М. *Българска възрожденска книжнина: аналитичен репертоар на български книги и периодични издания. 1806–1878*. Т. 1–2. София: Наука и изкуство, 1957–1959. [STOYANOV, M. *Balgarskata vazrozhdenska knizhnina: analitichen repertoar na balgarski knigi i periodichni izdaniya. 1806–1878*. Т. 1–2. Sofia: Nauka i izkustvo, 1957–1959.]

СТОЯНОВ, М. Спомощстватели в българските възрожденски книги. – В: *Букви и книги. Студии по история на българската писменост*. София: Наука и изкуство, 1978. [STOYANOV, M. Spomoshtestvovateli v balgarskite vazrozhdenski knigi. – V: *Bukvi i knigi. Studii po istoriya na balgarskata pismenost*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1978.]

ТОМОВА, Н. Спомоществателство и спомощстватели (на книгоиздаването през Възраждането), Ахъ-Челебийско. – *Годишник – Пловдивски университет Паисий Хилендарски. Филиал Смолян*. 2, 2004. [TOMOVA, N. Spomoshtestvovatelstvo i spomoshtestvovateli (na knigoizdavaneto prez Vazrazhdaneto), Aha-chelebiisko. – V: *Godishnik – Plovdivski universitet Paisii Hilendarski. Filial Smolyan*. 2, 2004.]

ТУРИЛОВ, А. Антоний (Антоние) Багаш – В: *Православная энциклопедия*. Т. 2. *Алексий, Человек Божий – Анфим Анхимальский*. Москва: Православная энциклопедия, 2004.

лопедия, 2001. [TURILOV, A. Antoniy (Antonie) Bagash – V: *Pravoslavnaya entsiklopediya*. Т. 2. *Aleksiy, Chelovek Bozhiy – Anfim Anhialskiy*. Moskva: Pravoslavnaya entsiklopediya, 2001.]

ЦАНЕВ, Д. Ранното откриване на будителя от Възраждането Аверкий Попстоянов. – *Богословска мисъл*, 11, 2006, кн. 1-4, с. 187–194. [TSANEV, D. Rannoto otkrivane na buditelya ot Vazrazhdaneto Averkii Popstoyanov. – *Bogoslovskaya missal*, 11, 2006, кн. 1-4, с. 187–194.]

ШИШМАНОВ, И. Нови студии из областта на Българското възраждане. – В: *Сборник на Българската академия на науките*. Кн. 21, София: б. и., 1926. [SHISHMANOV, I. Novi studii iz oblastta na Balgarskoto vazrazhdane. – V: *Sbornik na Balgarskata akademiya na naukite*. Кн. 21, Sofia: б. и., 1926.]

THE PUBLISHER AVERKIY POPSTOYANOV AND HIS SPONSORS

(Based on material from the old printed book *Vita of Archbishop Grigory of Omit, Belgrade, 1852*)

Abstract. The article presents the Bulgarian old printed edition – Life of Grigoriy Omiritski, prepared by Averkiy Popstoyanov, abbot of the Osogovo Monastery “St. Joachim Osogovski,” and remaining the only one in the National Revival printing tradition. The funds for the printing of the book were collected by supporters from the entire Bulgarian ethnic territory. Among them are National Revival teachers, clergymen, monks, writers, who became in the following years some of the famous figures of the Bulgarian National Revival. **Keywords:** Rila Monastery, vita, Announcements for Bulgarian old printed books, Bulgarian old printed book, contributors

Elena Uzunova, Assoc. prof., PhD

E-mail: eluzbg@yahoo.com; e.uzunova@unibit.bg